

NEMZETISÉGI VISZONYOK CSANÁD VÁRMEGYÉBEN TRIANON UTÁN (1920–1950)

MIKLÓS PÉTER

ABSTRACT

The treaty of Trianon, signed on June 4 1920 to abolish the historical Hungarian state, also affected the former administrative unit of today's Hungarian Southern Great Plain region – Csanád county, and its capital, Makó. One part of the county was transferred to the territory of the Romanian state, while the parts of Arad County and Torontál County that remained in Hungary were attached to the rest. The newly united region was named Csanád–Arad–Torontál County. Thousands of Serbs moved from its territory to the Kingdom of Serbia–Croatia–Slovenia in the 1920s. As a result, the ethnic and denominational composition of the population of the region changed significantly. During the World War II, the deportation of local Jews, followed by the deportation of the German, Czechoslovakian and Hungarian populations, affected the life of the makeshift county. Later, the territory was divided between Csongrád and Békés counties in 1950 at the time of the national administrative reorganization and the introduction of the socialist council system. The sources of this essay were the documents of the Csongrád–Csanád County Archives of the Hungarian National Archives and the local history literature.

BEVEZETÉS

A történelmi magyar államot megszüntető, 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum érintette a mai magyar dél-alföldi régió egykori közigazgatási egységét, a Makó székhelyű Csanád vármegyét is. A megye egy része a román állam területéhez került, közigazgatásilag pedig hozzácsatolták Arad vármegye és Torontál vármegye Magyarországon maradt részeit, és Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyének nevezték el. Területéről az 1920-as években csaknem kétezer ortodox vallású szerb költözött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére. Ennek hatására a térség lakosságának etnikai és felekezeti összetétele jelentősen megváltozott. A második világháború idején a helyi zsidóság deportálása, azt követően pedig a németek kitelepítése, illetve a csehszlovák–magyar lakosságcsere hatott az 1945-től ismét Csanád vármegye nevet viselő közigazgatási egység életére, amelynek területét 1950-ben az országos közigazgatási átszervezések és a szocialista tanácsrendszer bevezetése idején Csongrád és Békés megye között osztották föl. A dolgozat forrásai a vonatkozó helytörténeti szakirodalom mellett a korabeli sajtó és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára iratai voltak.

Csanád vármegye lakossága 1910-ben összesen 145 248 fő volt. Ebből 108 621 fő magyar, 17 133 fő szlovák, 14 046 fő román, 3967 fő szerb, 1013 fő német anyanyelvű, s 76 075 fő római katolikus, 24 897 fő református, 19 095 evangélikus, 16 851 ortodox, 4438 görög katolikus, 3335 izraelita vallású. 1941-ben összesen 177 391 ember lakta a megyét. 162 090 fő magyar, 7669 fő német, 4285 fő szlovák, 1738 fő szerb, 1297 fő román, 269 fő egyéb (ruszin, cigány stb.) nemzetiségű volt, s 121 132 fő római katolikus, 26 686 fő református, 17 024 fő evangélikus, 7164 fő görögkeleti, 1813 fő görög katolikus, 2908 fő izraelita, 664 fő egyéb (unitárius, baptista stb.) felekezethez tartozott. Többnyire a római katolikusok magyarok és németek voltak, a reformátusok magyarok, az evangélikusok magyarok és szlovákok, az ortodoxok románok és szerbek, a görög katolikusok magyarok, ruszinok és románok, az izraeliták magyarok.¹

Az 1920-as trianoni békeszerződés 61. és 64. pontja lehetővé tette, hogy a békeszerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül a hazánk területén élő nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok opciót gyakorolhatnak a Magyarországot körülvevő országok egyikébe az állampolgárság megszerzéséért, s ugyanígy a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén élő magyar nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek (a trianoni államban) a magyar állampolgárságot az opció útján megszerezhették. Az optánsnak egy éven belül kellett átköltöznie abba az országba, ahová az opciót kérte, s joga volt ingatlanjait és ingóságait megtartani.

Csanád–Arad–Torontál vármegye területéről az 1920-as évek közepére (többségük 1923 folyamán) mintegy ezer szerb távozott a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére: Battonyáról 879 fő, Újszentivánról 242 fő, Deszkről 228 fő, Magyarcsanádról 192 fő, Szőregről 103 fő. A battonyai szerbek nagy részét a macedóniai Skopje térségébe telepítették (a többi Csanád vármegyei optánst többnyire a Bánság és a Bánát falvaiban helyezték el a délszláv hatóságok), ahol azonban sokan sem az éghajlati, sem a gazdasági adottságokkal nem tudtak megbékélni, ezért visszatértek. Ilyen volt például az 1927-ben visszajött Bosnyák Milán, aki „különféle ígéretek hatása alatt távozott és ott nagy nyomorba jutott”, vagy Kollár Vitályos, aki 1923 tavaszán távozott arra a délszláv állami ígéretre alapozva, hogy ott földet és házat fog kapni, s aki végül Macedóniában jutott földhöz, de az éghajlatot nem bírva 1925-ben ismét Battonyára költözött.²

Az egykori Csanád vármegye (amelynek területe a mai Békés megye déli, illetve a mai Csongrád megye délkeleti részén fekszik) nemzetiségei – németek, szlovákok, szerbek, románok – közül a második világháborút követő népességmozgások a németiséget és a szlovákságot érintették. Elek (amely 1946 tavaszán közigazgatásilag átkerült Békés vármegyéhez) és Almáskamarás nagyobb számú német lakossága mellett Kübekháza és Újszentiván kisebb létszámú németiségét is kitelepítették 1946 folyamán (a két településről mintegy háromszáz főt, azonban további több mint ötszáz helyi német elmenekült 1944/45-ben, és nem is tért vissza).³ 1947-ben Pitvaros, Csanádalberti és Ambrózfalva szlovákságának nagy része – több mint háromezer fő – távozott Csehszlovákiába, s helyükre mintegy kétezer, Felvidékről kitelepített magyar (csallóköziek, többségükben gútaiak) került. A három faluban élő, hagyományosan evangélikus vallású, szlovákajkú többség helyét a katolikus felekezethez tartozó, Felvidékről érkezett magyarság vette át.⁴

1945 végén a magyar kormány 12.330/1945. ME. számú rendeletében elrendelte a magyarországi németek kitelepítését (elsősorban azokat, akik az 1941. évi népszámláláskor német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották magukat). Így 1946 és 1948 között mintegy száznyolcvanezer főt deportáltak hazánkból a Németország területén kialakított megszállási övezetek egyikébe. Nem sokkal később, 1946. február 27-én a magyar állam a csehszlovák kormánnyal lakosságcsere-egyezményt kötött. Ennek értelmében ahány magyarországi szlovák jelentkezett áttelepülésre, a csehszlovák hatóságok annyi felvidéki magyart áttelepíthettek az anyaországba. 1947–1948-ban alig több mint hetvenezer szlovák távozott az országból, míg északi szomszédunk az egyezmény keretében több mint száz-tízezer magyart távolíthatott el területéről.

Páll Endre Csanád vármegyei alispán 1946. május 8-án tette meg április havi jelentését a vármegye közigazgatási bizottságának. Ebben a németek kitelepítésére

is kitért: 1946 áprilisában Almáskamarásról telepítették ki őket. „A hónap folyamán – írta a csanádi alispán – megtörtént Almáskamarás németajkú lakosságának kitelepítése is. A kitelepítést és a benépesítést nem a helyi közigazgatás, hanem a népgondozó hivatal különböző bizottságai intézték. A községben egyszerre három-négy bizottság is működött. A különböző bizottságok között a lakosság természetesen különbséget tenni nem tudott és az ezért az elkövetett és vélt sérelmek miatt nem annál a bizottságnál emeltek panaszt, mely az orvoslásra hivatott lett volna. Ennek folytán legnagyobb részét orvosolatlanok maradtak. Elek község elcsatolása következtében vármegyénkben három községet érdekel közelebről a németek kitelepítése. Újszentivánra és Kübekházában május hónapban kerül sor és remélem, hogy ezekben a községekben nagyobb körültekintéssel és a nemzeti vagyoni nagyobb védelmével fognak eljárni, mint ahogy Almáskamaráson történt. Almáskamaráson ugyanis a baromfi, a méhcsaládok nagy része a gondozás hiánya miatt elpusztult. Az újonnan betelepítettek nagy része a leltárban fel nem vett ingóságokat összeszedve, eltávozott. Egyesek a lezárt lakásokba erőszakkal hatoltak be s az összeszedett ingóságokkal a kerteken keresztül távoztak. Főispán Úr, amint a fent említett dolgokról tudomást szerzett, azonnal felhívta a rendőrséget, hogy a közelebbi fosztogatást akadályozza meg. És személyesen is kint járt helyettesemmel a rend helyreállítása érdekében. Józan és munkás emberek betelepítésével lehet csak megakadályozni a további pusztulást.”⁵

1946. május 31-én megfogalmazott május havi jelentésében Páll Endre részletesen írt a kitelepítés újszentiváni és kübekházi eseményeiről is.⁶ Ekkor szerzett tapasztalatai szinte teljesen megegyeztek az egy hónappal korábban Almáskamaráson megfigyelttel.

„Május hónapban megtörtént a torontáli járási németek kitelepítése is. Újszentiván és Kübekháza községekben éltek nagyobb tömegben a németek, míg Szőreg községben csak néhány család volt érdekelve. A kitelepítés lebonyolítására közel háromszázhusz személy érkezett Újszentivánra, mely a munkát öt nap alatt elvégezte. Sajnos a községek lakossága megfélemlítve saját magáról a kitelepítés előtt és alatt valóságos hadizsákmánynak tekintette a kitelepítettek ingóságait és a nemzeti vagyoni igen súlyos károkat okozott. Maguk ellen a kitelepítő bizottságok ellen is több panasz hangzott el, ezeket a panaszokat illetékes helyre továbbítottuk. A németek kitelepítése után következik az üresen maradt házak és birtokok betelepítése. Ezt a feladatot a községi földigénylő bizottságok végzik a vármegyei földbirtokrendező tanács közreműködésével. Már ez ügyben is több panasz érkezett be hozzám, úgyhogy szükségesnek tartottam személyesen is meggyőződni, mi a valóság a sok panaszban. A betelepítéssel kapcsolatban újságcikkek is jelentek meg a szegedi napilapokban. A vármegyei földbirtokrendező tanács mindenestre megvan a lehetősége arra, hogy a jogos panaszokat kivizsgálja és csak azoknak juttasson ingatlant, akik arra érdemesek.”⁷

Az alispáni jelentésekből kitűnik, hogy a németek kitelepítése a mezőgazdasági termelés fontos időszakában – a nyári betakarítás előtt – történt, s problémát jelentett, hogy a betelepülők kellő létszámban megérkeznek-e, illetve megfelelő módon el tudják-e végezni az ilyenkor elvégzendő munkálatokat. Az időjárás sem kedvezett azokban a napokban az újszentiváni gazdálkodóknak, hiszen 1946 júniusában – mint a megyei gazdasági hivatal vezetőjének jelentésében olvasható – nagy mennyiségű eső, illetve jégeső pusztította a termést. Újszentiván határában kétszáz katasztrális holdon tíz-tizenöt százalékos kár keletkezett a kukoricában és a dohányban.⁸

Páll Endre csanádi alispán 1947. szeptember 30-i, a vármegye közigazgatási bizottságának benyújtott jelentésében olvashatjuk, hogy a kitelepülés és a betelepítés 1947 őszén is folyt a három, döntően szlovákok által lakott, a mai Csongrád–Csanád megye területén lévő, egykor Csanád vármegyei településen (Pitvaroson, Ambrózfalván és Csanádalbertin). *„Szeptember hóban folytatódott az áttelepülésre jelentkezett szlovák anyanyelvű lakosság kiköltöztetése. Csanádalberti községből a kitelepítés megtörtént, míg Ambrózfalva községben október hóban történik meg a kitelepítés. Az áttelepülésre jelentkezett lakosság 21-én ünnepélyes keretek között búcsúzott eddigi hazájától, amelyhez hűtlenné lett. Csanádalbertibe szeptember hóban mindössze egy vonattal érkeztek szlovákiai magyarok, a nagyobb szabású betelepítés a közeljövőben fog lebonyolódni.”*⁹

Egy hónappal későbbi beszámolójában a következőkről írt Páll: a kitelepülni szándékozó szlovákság távozott a megyéből, és ezzel párhuzamosan megkezdődött a felvidéki magyarok beköltöztetése a szlovákok egykori épületeibe. Részletesen írt az alispán az áttelepített magyarok nehézségeiről is. *„Október hóban befejeződött a Szlovákiába áttelepülni óhajtó szlovák lakosság kiköltöztetése. Néhány család kivételével az áttelepülésre jelentkezett szlovákság elhagyta eddigi lakóhelyét. A szlovákok kiköltöztetésével egyidejűleg megkezdődött a csallóközi magyarság betelepítése is. Ambrózfalva és Csanádalbertibe a betelepítés még folyamatban van.”*¹⁰

Páll Endre 1947. december 4-én kelt jelentésében részletezte az idetelepített felvidéki magyarok nehéz és nyomorúságos helyzetét. Rámutatott arra, hogy a földek és a házak kiosztása nehézkesen halad, sőt még bírálta is az áttelepítési kormánybiztosság munkáját. *„Nem hagyhatom megemlítés nélkül azt sem, hogy a betelepítés technikai része sem megy minden zökkenő nélkül. Emiatt is állandó panaszokkal ostromolnak a betelepítettek. Több betelepített még ma sem jutott lakáshoz. Lassan megy a földek juttatása is, a betelepítetteknek nincs elég vetőmagjuk sem. Mindezekről az áttelepítési kormánybiztosnak kellene gondoskodnia. A panaszok kivizsgálása végett főispán úr személyesen szállott ki Pitvarosra és Csanádalbertire és vizsgálatának eredményéről illetékes helyre jelentését megtette.”*¹¹

Beszámolójának főntebb idézett mondataiban Páll Endre alispán a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság helyi megbízottja, Platthy Gyula tevékenységére és az azt övező elégedetlenkedésre utalt. A makói kommunista lapban 1947 végén hevesen támadták Platthyt, arra hivatkozva, hogy szlovákellenes, és megengedhetetlen – „szolgabírói” – göggel és hangnemben beszél a hozzá fordulókkal.¹² Ezen vádak miatt aztán Kiss János, Csanád vármegye főispánja vizsgálatot indított, sőt személyesen fogadta a pitvarosi és csanádalberti „öslakos”, azaz helyi szlovák nemzetiségű panaszosokat.¹³

1947. december első napjaiban valóságos tömegmozgalom szerveződött az áttelepítési megbízott ellen, tüntetéseket szerveztek ellene, s szabályosan elüldözték hivatalából, ahogy a korabeli sajtó megfogalmazta: „*Pitvaros és Csanádalberti népe eltávolította hivatalából Platthy Gyulát*”.¹⁴ Sőt a budapesti gazdasági rendőrség nyomozást indított Platthy Gyula ellen, amelynek eredménye szerint hat vagon kenyérgabonával nem tudott elszámolni. „*Elpanamázta a betelepült magyarok gabonáját – írta a Makói Népiújság –, nagyobb mennyiséget saját céljaira használt fel. Sok betelepült családnak miatta nem volt kenyere, vetőmagja.*”¹⁵ Végül Platthyt letartóztatták, és büntetőeljárás indult ellene. 1948 augusztusában kétévi fegyházra ítélték, mivel „*önmagának és tisztviselőinek osztotta ki az újjazdák vetőmagját*”.¹⁶

Nyomárkay István, Csanád vármegyei gazdasági főfelügyelő 1947. december 5-én írt beszámolójában ugyanezt hangsúlyozta: „*A pitvarosi, csanádalberti-i, ambrózfalvai és nagybánhegyesi betelepítettek – írta a gazdasági főfelügyelő – panasz tárgyává tették, hogy a részükre kiosztandó föld, kiosztási munkái vontatottan haladnak és többen a földjüket még nem kapták meg.*”¹⁷

1948. október 1-jén Szathmáry Károly helyettes alispán a következőket írta jelentésében Csanád vármegye közigazgatási bizottságának. „*A központi járáshoz tartozó, s a Csehszlovák magyar Lakosságcsere egyezmény végrehajtásával legteljesebb mértékben érintett Pitvaros, Ambrózfalva és Csanádalberti községekbe telepített magyar lakosság és a visszamaradt szlovák lakosság közötti ellentétek megszűntek, az egyetértés közöttük mindinkább javul.*”¹⁸

JEGYZETEK

¹ [Viczián János:] *Csanád vármegye*. In: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csan%C3%A1d%20v%C3%A1rmege.html> (Letöltés: 2021. március 29.).

² Oltvai Ferenc: *A Csanád vármegyei szerb optások ügye. 1922–1930*. In: Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Szeged, 1991. 137–198.

³ Vö. Miklós Péter: *A Csanád vármegyei németiség kitelepítéséről*. Délvidéki Szemle, 2014. 2. sz. 86–95.

- ⁴ Lásd bővebben: Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*. Budapest, 2000; Miklós Péter: *A csehszlovák-magyar lakosságcsere Csanád vármegyei történetéhez*. In: Tóth István (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*. 2007. Szeged, 2008. 93–100.
- ⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL CSCSML) CSKBI 4. doboz 57/1947. 23. 4. doboz 57/1947. 17.
- ⁶ A kübekházi németiség történetének legutóbbi földolgozása: Molnár Róbert – Miklós Péter: *Kübekháza első 170 éve*. Kübekháza, 2014.
- ⁷ MNL CSCSML CSKBI 4. doboz 57/1947. 23.
- ⁸ MNL CSCSML CSKBI 4. doboz 62/1947. 16.
- ⁹ MNL CSCSML CSKBI 9. doboz 22/1948.
- ¹⁰ MNL CSCSML CSKBI 9. doboz 22/1948.
- ¹¹ MNL CSCSML CSKBI 9. doboz 22/1948.
- ¹² Makói Népújság, 1947. november 29.
- ¹³ Makói Népújság, 1947. november 30.
- ¹⁴ Makói Népújság, 1947. december 3.
- ¹⁵ Makói Népújság, 1947. december 9.
- ¹⁶ Délmagyarország, 1948. augusztus 25.
- ¹⁷ MNL CSCSML CSKBI 9. doboz 39/1948.
- ¹⁸ MNL CSCSML CSKBI 12. doboz 10/1949.